

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI MEDIA TERMINLARINING LEKSIK-SEMANTIK MAYDONI: "ANTONIMLIK SINONIMLIK OMONIMLIK" DOIRASIDA

Nosirov Nasibillo Xalilillo o'g'li
Andijon davlat chet tillari instituti o'qituvchisi

So'z tilning ma'no bildiradigan asosiy birligidir. So'z va so'z birikmasi aniq predmetlarni, mavhum tushunchalarni, emotsiani bildiradi. Tilda mavjud bo'lgan barcha so'z va iboralarning yig'indisi lug'at tarkibi yoki leksika deyiladi. "Science and Education" Scientific Journal June 2021 / Volume 2 Issue 6 www.openscience.uz 458

Leksikologiya o'zbek tilining tarkibini o'rganadigan bo'limdir. Leksikologiya lug'at sostavidagi so'zlarning nutqda ma'no ifodalash xususiyati, qo'llanish aktivligi, boyib borishi, ba'zi so'zlarning eskirib, iste'moldan chiqib ketishi, ma'no ko'chish hodisasi kabilarni o'rganadi. Shu sababli leksikologiya lug'at ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi hisoblanadi.

Manbalarning ta'kidlashicha, leksikologiya o'zbek tilshunosligida bir butun yo'nalish va alohida bob sifatida XX asrning o'rtalaridan boshlab shakllangan.

«Leksika» so'zi yunoncha «leksis» so'zidan olingan bo'lib «so'z» degan ma'noni bildiradi. «Leksikologiya» so'zi esa «leksis» - «so'z», «logos» - «talumot» degan ma'nolarni bildiradi. Demak, leksikologiya so'z va uning ma'nosi haqidagi ta'limot, fan ekan. - So'z va uning ma'nosi haqida. «Ma'lum ma'no bilan bog'langan va morfologik shakllangan tovush va tovushlar birikmasi so'z sanaladi.» So'zning ikki tomoni: moddiy tomoni (tovush yoki harflar ketma-ketligi) va ma'no tomoni mavjud. So'zning shakli, ya'ni tashqi tomoni tovush [harf] lardan iborat bo'lib, bu xususiyatlari fonetikada o'rganiladi. So'zning ichki tomoni esa unda ifodalangan ma'nolar bilan tavsiflanadi».

So'zning borliqdagi shaxs, narsa, belgi, harakat, miqdor, holat payt, o'rin, sabab kabi tushunchalarni ifodalashi atash [lug'aviy] ma'nosi deyiladi. Chaqaloq [yangi tug'ilgan inson], arslon[yirtqich hayvon], oq [rang], yugurmoq [tez harakatlanmoq], olti[miqdor nomi], kechqurun [payt], sekin[holat], yuqorida [o'rin], noiloj [sabab]. Mustaqil so'zlarga atash ma'nosiga egadir Atamalar, kasb-hunarga oid so'zlar faqat bir manoni ifodalash uchun qo'llaniladi. Bular bir manoli so'zlardir. Masalan; payola - choy ichishga mo'ljallangan idish; leksikologiya - so'z manolarini o'rganuvchi fan manosidagina qo'llaniladi. So'zlar ikki va undan ortiq manoni ifodalasa ko'p manoli sanaladi. Avval bir manoda qo'llangan so'zning ko'p manolarda ishlatilishi ko'p manolikni vujudga keltiradi. Masalan; qochoqni tutmoq, parda tutmoq, ro'za tutmoq, suv tutmoq, o'zini tutmoq. So'z va leksema Ma'lum ma'no bilan bog'langan va

morfologik shakillangan tovushlar birikmasi Grammatik ma'nosiz, faqat leksik (lug'aviy) ma'no bildiruvchi til birligi leksema hisoblanadi.

So'z- morfologiya birligi sifatida, leksema esa leksikologiya birligi sifatida bir-biridan farqlanadi. So'zlar leksema va grammatik qo'shimchalariga bo'linadi. Lug'atlarda bosh so'z sifatida leksemalar beriladi. Bir ma'noli va ko'p ma'noli so'zlar. Ayrim so'zlar gapdan tashqarida ham, gap ichida ham bir ma'noni bildiradi. Bunday so'zlar bir ma'noli (monosemantik) so'zlar deyiladi. Gapdan tashqarida bir ma'noni, gap tarkibida boshqa ma'noni ifodalaydigan so'zlar ko'p ma'noli (polisemantik) so'zlar deyiladi.

Bilamizki, semantika so'zlarning botiniy ma'nosini o'rganadigan bo'lim hisoblanadi. Va albatta, leksik-semantika atamasi mavzuimizning asosiy taxliliy qismlaridan biri hisoblanadi. Leksik-semantika lingivistik semantikaning kichik bir sohasi bo'lib, so'z ma'nolarini o'rganadi va shu bilan birgalikda so'zlarning ma'no tuzilishini, qo'llanilishlari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi. Leksik-semantikaning taxlil birliklari leksik birliklar bo'lib, bularga nafaqat so'zlar balki, qo'shimchalar, qoshma so'zlar, iboralar va boshqalar kiradi.

Leksik birliklar tildagi so'zlar katalogini leksikani o'z ichiga oladi, leksik semantika esa leksik birliklarning manosi, til yoki sintaksisning tuzilishi bilan qanday bog'liqligini ko'rib chiqadi.

Leksik –semantikani o'rganish quydagilarni ko'rib chiqadi.

- Leksik birikmalarning tasnifi va bo'linishi
- Leksik-semantika tarkibidagi farq va oxshashliklar tillararo
- Leksik ma'noning gap ma'nosi va sintaksisga munosabati

Leksik munosabatlar bu ma'nolarning bir biri bilan qanday bog'liqligi bo'lib, leksik qismlarda kategoriya (leksik va sintaktik) shakl va ma'no haqida ma'lumotlar mavjud. Bu kategoriyalar bilan bog'liq ravishda semantika keyinchalik leksikadagi har bir leksik elementga tegishlidir. Leksik bo'laklarning ma'nolari bir lug'aviy birlikdan yoki ularni o'rab turgan muhitdan olinganligiga qarab ham semantic jihatdan tasniflash mumkin. Leksik qismlar bir biri bilan muntazam bog'langan holatda bo'ladi. Leksik elementlar orasidagi bazi munosabatlarga giponimiya va gipernymiya, sinonimiya, antonimiya, shuningdek omonimiya kiradi. Shu o'rinda semantic maydon tushunchasiga ham izoh berib o'tishni joiz deb topdik. Birinchi marta 1930-yillarda Trier o'zaro bog'liq ma'noga ega bo'lgan so'zlar guruhini kattaroq konseptual soha ostida tasniflash mumkinligini taklif qildi va bu butun birlik semantic maydon sifatida tanilgan. Tilshunoslikda semantic soha ma'nosi jihatidan bir yoki birnecha xususiyatlarga ega bo'lgan so'zlar guruhini tashkil etuvchi so'zdir.

Tilimizda ko'plab so'zlar yoki leksik birliklar mavjud bo'lib ular orasida biz o'xshash jihatlarini taniy olamiz.

Masalan: darvoza, devor, damba bular bir xil semantic maydonga ega chunki 3ta so'z to'siqlarni belgilaydi.

Barcha sozlar turli xil leksik maydonlarga tegishli bo'ladi. Leksik maydon va semantic maydon atamaları odatda bir-birining o'rnida qo'llanilsada, Zigfrid Uayler bunga quyidagicha ta'rif beradi.

- Leksik maydon bu- leksemalar tomonidan tuzilgan tuzilma
- Semantic maydon esa- leksemalarda ifoda topadigan asosiy ma'nodir

Semantic maydonni tashkil etuvchi elementlar o'rtasidagi munosabatlarga qarab uni quyidagicha tavsiflash mumkin.

1. Yopiq semantic maydon- bunga yangi atama va so'zlarni qoshib bo'lmaydi chunki u to'liq maydonni tashkil qilib bo'lgan.

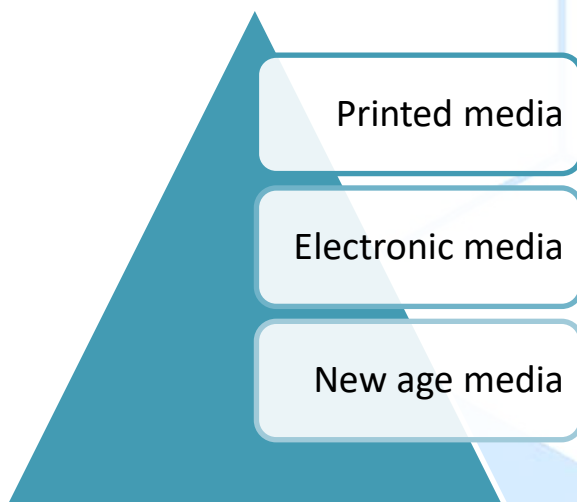
Masalan: xaftaning 7 kuni; yilning 12 oyi

2. Ochiq semantic maydon- bunga yangi terminlarni qo'sha olamiz .

Masalan: mavzuimiz atamalaridan biri computer leksikasini olaylik

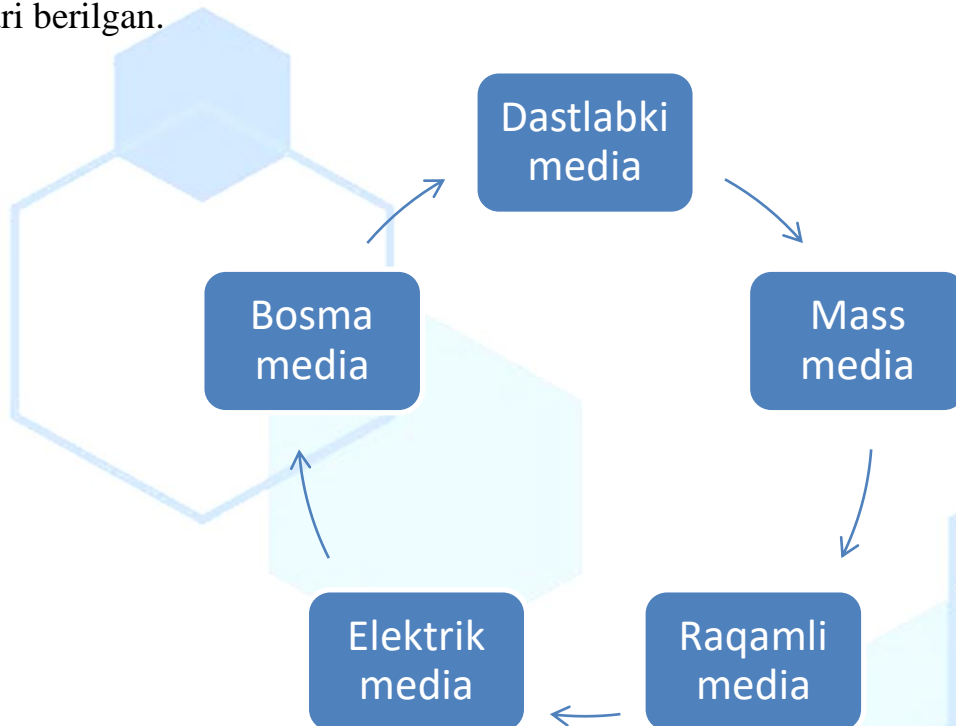
Kompyuter qismlari: kamera, klaviatura, sichqoncha, monitor, modem... .

Izlanishlarimiz natijasiga ko'ra mass medianing manosi juda keng izohlangan va biz har tomonlama taxlil qilgan holatda buni 3ta asosiy turini quyidagi diagramma doirasidagi havola qilamiz

Printed media	Electronic media	New age media
Newspapers	Recordings	Internet
Magazines	Cinema	Mobile phones
Books, novels	Radio	Computers
Journals and publications	Television	Electronic books

Quyidagi diagrammada esa o'zbek tilidagi ommaviy axborot vositalarining asosiy turlari berilgan.

Dastlabki media	Mass media	Raqamli media	Elektrik media	Bosma media
Yozuv	Kinomatograf,	Kompyuter	Televizor	Bosma nashrlar
	Televideniya	internet	Telefon	Litografiya
	Radio		Ovozli yozuv	Fotografiya

Demak, ushbu qiyosiy taxlil natijalariga ko'ra ingliz va o'zbek tilidagi ommaviy axborot vositalarining qamrovi deyarli bir xil.

Biz yuqorida giponimiya va gipernymiya atamaliri haqida to'xtaldik, bilamizki, ushbu atamalar umumiy atamalar turkumiga kiruvchi aniqroq atamalar o'rtasidagi munosabatni bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Нурмонов А. Танланган асарлар III жилдлик. I жилд. – Тошкент: Академнашр, 2012. – Б.39.
2. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным. // Вопросы философии. – 1992. – №12. – С. 3-20.
3. Нурмонов А., Раҳимов А. Лингвосинетгетикага кириш. – Т.: Академнашр, 2013. – Б.45.

4. <https://studyport.ru>
5. **Уринбаев Б.** Вопросы синтаксиса узбекской разговорной речи. Автореф. дисс... д-ра филол.наук. – Т., 1974; **Ўринбаев Б.** Ўзбек сўзлашув нутки синтаксиси масалалари. –Т.: Фан, 1974; **Ўринбаев Б.** Ҳозирги ўзбек сўзлашув нутки. 1-2 қисмлар. – Самарқанд: СамДУ, 2006; **Ўринбоев Б., Ўринбоева Д.** Ҳозирга ўзбек тилининг сўзлашув услуби. –Т.: Фан, 1991. – 91 б; **Бозорбоев К.** Ўзбек сўзлашув нутки фразеологизмлари. Филол. фан. номз. дисс... автореф. – Самарқанд, 2000. – 24 б.; **Мусаев А.** Ўзбек сўзлашув нутки услубида гап бўлаклари тартиби. Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Самарқанд, 2000; **Турсунпўлатов М.** Лексика узбекской разговорной речи. Автореф. дисс... канд. Филол .наук. – Т., 1982. – 24 с; **Ҳазраткулов А.** Ўзбек тилида диалогик нутк синтаксиси. – Т.: Фан, 1991.
6. Каримов С. Ўзбек тили функциоал стилистикаси. Монография. – Самарқанд: СамДУ, 2010. – Б.32.